

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Изучая источники Исторіи Южно-Русскаго народа, я не разъ объѣзжалъ обитаемыя ими губерніи для собранія народныхъ пѣсень и преданій. Со временемъ надѣюсь представить любителямъ Исторіи и народной Поэзіи свой сборникъ пѣсень; теперь издаю только преданія. Предоставляя судить каждому объ ихъ исторической важности и поэтическихъ достоинствахъ, считаю долгомъ сказать только, что я записывалъ ихъ стенографически, какъ пѣсни, дорожа каждымъ оборотомъ и словомъ народной рѣчи. Я позволялъ себѣ исправлять нѣкоторыя фразы только въ тѣхъ преданіяхъ, которыя доставлены мнѣ моими пріятелями, но и объ этомъ жалѣю: гораздо лучше было бы напечатать ихъ въ такомъ видѣ, въ какомъ они были мнѣ доставлены.

И. К.

ОТДѢЛЪ ПЕРВЫЙ.

Преданія Историческія.

УКРАИНСКІЯ

НАРОДНЫЯ ПРЕДАНІЯ.

ЗОЛОТЫЕ КІЕВСКІЕ ВОРОТА.

Якъ лыхолитье було, то прышовъ чужоземець, Татаринъ, и ото вже на Вышгородъ бѣе, а дали вже й пидъ Кіевъ пидступае. А тутъ Михайлыкъ лыцаръ бувъ, да якъ зыйшовъ на башту, да пустывъ зъ лука стрилу, то стрила и впала у мыску томѹ Татарину. Той скоро сивъ коло скамьи обидаты, тилько що поблагословывъ йсты, ажъ та стрила такъ и встромылась у печеню. „Э!—каже,—се жъ тутъ в силный лыцаръ!“—„Подайте мыни,—каже, до Кіинъ,—подайте мыни того, Михайлыка, то я одступлю.“ Отъ Кіяне шушу, шушу и радяцьця: „А що жъ? Оддаймо.“ А Михайлыкъ и каже: „Якъ оддасте вы мене, то въ останній разъ будете бачыть Золотыи ворота.“ Да сившы на коня, обернувъ до ихъ, да й промовывъ:

„Ой Кіяне, Кіяне, панове громада!

Погана ваша рада!

Якъ бы вы Михайлыка не отдавали,

Поки свить сонця ворогы бѣ Кіива не достали!“

Да взявъ на ратыще ворота, такъ якъ отъ снипъ святого жыта визьмешъ, да й пойхавъ у Цареградъ черезъ Татарське войсько, а Татары ёго й не бачать. Отъ, якъ открывъ ворота, то чужоземци вва-лылись у Кіевъ, да й пишлы потоптомъ.

А лыцаръ Михайлыкъ и доси живе въ Царыгради; передъ нымъ стоить стаканчыкъ воды и проскура лежить, бильшь ничего не йсть. И Золотыи ворота стоятъ у Царегради, и буде, кажутъ, колысь такє время, що Михайлыкъ вернецьця въ Кіевъ и поставыть ворота на свое мисто.

И якъ идучы хто мымо скаже: „О Золотыи, Золотыи ворота! Стоять вамъ изновъ тамъ, де стоялы!“ то золото такъ и зассяе. А якъ же не скаже такъ, або подумаетъ: „Ни, вже не бутъ вамъ у Кіевъ!“ то золото такъ и померхне.

(Розказывають одиный старикъ ниций въ Кіевѣ.)

ЖИДОВСКІЕ ОТКУПЫ.

Було колись такъ,—ще передъ Хмельныщиною, — що церковны ключи були въ Жыда. Якъ чого треба до церкви, то йды вжо до Жыда, да торгуйся, що винъ визьме. То зъ того-то й лихо зачалося.

(Розказывавъ Клима Биликь, въ Курмийкахъ, Кіев. губ.)

КОЗАКИ И ЖОВНИРЫ.

Єсть десь ричка Жовтенька. То по одну сторону на заходъ сонця стоялы жовниры, а протывъ сонця стоялы Запорозьци. Изыйдуця було въ шинькъ на дешеву горилку; то жовниры, а то Козаки; у ряду сидять собі. Да якъ напыюця горилки, то й заведуця быцця за гряницю, да часомъ который которого й зарубае. А дали вже такъ завелысь, що стали й дуже быцця, и проженуть бувало жовниривъ ажъ геть за слободу, а въ слободи позабирають усе, да й вернуця. То жовниры просылы Короля, щобъ поставлено имъ певну гряницю. Отъ Король и каже Козакамъ: „Проженить тихъ жовниривъ ажъ у Варшаву“. Отъ вони якъ прыгнали, то Король и каже отаману: „Чымъ тебе наградыть? Отъ тоби награда: де побачышь Жыда, або багатого мужыка, то печы й деры“. Такъ оттоди-то бувъ Нечай и Хмельныцький.

(Розказывавъ Дмитро Погорьбий въ Звенигородкѣ, Кіевск. губ.)

ХМЕЛЬНИЦКІЙ И БАРАБАШЪ.

Сталы Ляхы душе вже налягать на Козакивъ; прышло ихъ у Запорожжа по два Ляхы на одного Козака. То Козаки слалы до Короля лысты, що „такы намъ збыткы роблять, що не можно ни якъ прожиты.“ Такъ Король и давъ имъ права, а Барабашъ сховавъ, да никому й не показавъ; отъ Ляхы Козаками й орудують. А Хмельныцький бувъ пры Барабашеви за пысара въ Чыгырыни; самъ у Суботыи сидивъ, а туды издывъ на писарство. Отъ якъ родылась у Хмельныцького дытына, то винъ кумомъ узывъ Гетьмана. Якъ же впоивъ Гетьмана добре, тоди вынявъ у ёго зъ кишени хустку, и перстень зъ руки знявъ, до й посылае до Чыгырына свою джуру: — „Два кони беры, да бижи въ Чыгырынъ по права!“

Прийжае той джура до Гетьманшы: „Панн! Зайлысь изъ Гетьманомъ паны; порубають; такъ дайте тии права, що одъ Короля.“ — „Оттамъ же,—каже,—вони въ стани пидъ воритьмывъ глухимъ киньци,—де пятак*, — у пуздерку въ земли.“

* Замѣчаетъ разсказщикъ отъ себя.

Просьпавецця Гетьманъ: „Ой, куме!—каже,—куме! Була въ мене хустка въ кышені, а теперъ нема; бувъ у мене перстень щиро-злотый на руци, а теперъ нема!“

—„То,—каже,—мій хлопець роздагавъ тебе, якъ клавъ у лижко, то повиймавъ.“

А самъ усе позыравъ, въ вишко. Колы жъ гляне Гетьманъ, ажъ хлопець повивъ у станю коня такого, що тилько хахъ-ха-хха-хха! Тоди вже й постеригъ, що Хмельницькій пославъ по права.

„Ой Хмелю,—каже,—Хмелыку!“

Вчинивъ вси ясу.

И помижъ панамы великую трусу.

Лучче було бъ тоби брать сукна не мирячы,

А гроши не, личачы,

Лучче бъ було тоби зъ панамы добре проживашы,

А нижъ теперъ по лугахъ Базалугахъ потыраты,

Комаривъ, якъ ведмидивъ, годоваты!“

Гетьманъ же йде до дому, а воны зъ хлопцемъ коней сидлають, да йдуть у Сичъ. Прійхалы, вдарылы въ котлы; зибралысь Козаки, винъ вычитавъ одынъ указъ, — не слухають; вычитавъ другый, — не слухають; да вже якъ третій прочитавъ, тоди вси й стали на баталію.

(Разказывалъ Клима Биликъ, въ Хмельникахъ, Киевск. губ.)

ХМЕЛЬНИЦКІЙ ВЪ ЗАПОРОЖСКОЙ СІЧИ.

..... Да й поїхавъ у Сичъ тымъ бокомъ * Днѣпра. Прійхавъ до Сичи, ажъ тамъ стоить жовнирство, и бере одъ Козаківъ десятю рыбы. Отъ, Хмельницькій, показавшы тайно Запорозьцямъ Королевскій лысть, усовитовавъ имъ, якъзбути жовниривъ: —Я,—каже,—выйду на майданъ, да й зачну крычати: „У Раду! въ Раду! въ Раду!“ а вы визьмите пидъ полу по дрючку, и якъ жовниры прійдуть безъ шабелъ у Раду, то вы на ихъ зъ дрючками, да всихъ и перебийте.

Такъ и сталося. Да потимъ якъ пишовъ воєвати Хмельницькій, то розбивъ Ляхивъ и на Жовтій Водѣ и коло Корсуня, да загнавъ ажъ за Случъ, да й сказавъ: „Знай, Ляше, по Случъ наше!“

(Разказывалъ Омеля Капелухий, въ Суботовѣ, Киевск. губ.)

ПЛАТА ХМЕЛЬНИЦКАГО ЗА ПЛЕН- НЫХЪ.

Якъ воёвавъ Хмельницький зъ Ляхами, то всякому, хто піймає, Ляха, обіщавъ давати за кожного по рублю, а за ксѣндза по три копы. То якъ піймавъ було Козакъ Ляха, то выголыть ёму на голови лысыну, да й скаже:—„Гляды жъ ты мини, вражий Ляше! Тилько скажешъ, що ты не ксѣнзъ, то заразъ духъ зъ тебе вонъ!“

Отъ, и приведе до Хмельницького.

— „Хто ты такой?“

— „Ксѣнзъ.“

То Хмельницький выме зъ кишени три копы, да й дасть.

(Онъ же.)

ХМЕЛЬНИЦКІЙ НАДЪ СЛУЧЬЮ.

Якъ ставъ Хмельницький надъ Случчу, на горы, то обобравъ свов вѣйсько такъ, що не зосталось у Козакивъ грошей ни въ кишени, ни зашытыхъ.

(Розказывалъ одинъ спирникъ въ Корсунѣ, Кіевск. губ.)

ВОЙНЫ ХМЕЛЬНИЦКАГО.

Хмельницький первый пиднявъ гайдамакъ. Написавъ такой листъ, що: „Гей! Хто до мене пристане?“ да й назбиравъ Козакивъ. Якъ назбиравъ, то й почавъ ризаты Ляхивъ и Жидову; а якъ побачыть було яку хорошу пани, або Жыдивку, то змилуецця да й перехрыстыть у свою виру, и панивъ перехрыщувавъ. Отъ, якъ ставъ воёвать, якъ ставъ воёвать, то повоёвавъ Ляхивъ ажъ по Случъ, да загнавшы ихъ за Случъ, одиславъ вѣйсько до дому; а надъ Случчу поставывъ витрянны барабаны. Що подме витерь, то Ляхы думаютъ, що у Козацькому вѣйську въ трубы грають, да й боляцця иты за Случъ. А Хмельницький тымъ часомъ бачыть, що багацько лыха наробывъ, да взявъ, да й полизъ до Короля прохаты мылосты. А Король нарядывъ одынацять кативъ у королевське плататье, а самъ дванадцятый ставъ. Якъ прылизе Хмельницький до якого ката, заразъ ёму голову одтять. Отъ же Хмельницький не полизъ й до одного ката, да прямо до Короля. Прылизъ до ёго рачкы и впавъ у ноги. То Король пиднявъ ёго за голову, да й сказавъ: „Ой ты, сваволныку! Багацько ты невинныхъ душъ занастывъ!“

А Хмельницький ёму: „Найяснійший Королю! Я хотивъ бы добре робить, але Козаки мене не слухають; я такъ хочу, а вони такъ, да й сваволють и всякый пакосты роблять.“

То король ёго и одпустивъ.

Одъ того-то Хмельницького пишла й Гайдамаччына. То була Хмельнычына, а описья настала Гайдамаччына.

Хмельницький той бувъ такий, що зъ Туркомъ знавсь. Пидъ-йде було до Турка, да й продасть одиный, другой городъ, або село. То Турки вже тї села розорялы и ясырь бралы. Медвидовку и Ташлыкъ два разы продававъ. А коло Смилой, кажуть, мимо саму греблю Турки йшлы, але Смилой не займалы, бо не була продана. Есть и писня зъ того часу:

„Бодай Хмеля Хмельницького перва куля не мынула,
Що веливъ браты дивкы, й парубкы, й молодын молодыци!
Парубкы йдуть стреляючи, а дивчата спиваючи,
А молодын молодыци старого Хмеля проклинаючи.“

А далже не знаю якъ.

(Розказывавъ Кондрать Тарануха, въ Смплойд, Кіевск. губ.)

ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦКІЙ.

Хмельныченко побусурманывшысь збывъ пушкою зъ горы Валка (въ 2 верстахъ отъ Суботова) верхъ зъ батькивської церкви, хотячы довидатись батькивськихъ грошей, що, кажуть, булы замурованы на горыщи на церкви. Винъ бы то прыйшовъ за нымъ й до Суботова, але боявсь, бо тутъ стояло вїйсько; то вже зъ злосты хотивъ розбыть церкву.

Хмельныченко живе ще й доси. Нашы стары чумаки розказувалы, що бачылы ёго въ горахъ на свои очи, и самъ винъ имъ казавъ, що „Я сынъ Хмельницького“. Ёго ссе гадына и винъ страшно мучыцца и буде мучытись и блукаты помижъ горами ажъ до Страшного Суду; а тогди вже Господь ёго простыть, що побусурманывсь и хотивъ розбыть батькивську церкву.

(Розказывавъ Омелько Капмаухій, въ Суботовѣ.)

ЦАРЬ ПЕТРЪ И ПАЛІЙ.

Бувъ-то такий Мазепа, такий-то Гетьманъ, що й Царь ёго батюшкою звавъ. А Кочубей да Искра довидалысь, що винъ хоче зъ Шведомъ быть на Восточнаго Царя, да й пишлы до Царя до Восточного: „Эй,—кажуть,—Царю Восточный! Хоче Мазепа на тебе быть.“ А Царь, не понявъ виры: „Чы можна,—каже,—щобъ винъ на мене бывъ?“

Отъ же и въ письни спивають:

„А Царь,—каже,—виры не понявъ,
Да назадъ ихъ одиславъ.“

Тилькы що вони одишли, ажъ бижить гонецъ до Царя: „Ста новищця,—каже,—на баталію, а то Мазепа быгтыме на васъ!“

То Царь тоди зумывся: „Бижи жь,—каже,—чы не наженешъ ихъ; бижи якъ можна, щобъ винъ ихъ не потратывъ.“

Колы жь прибижить, ажъ имъ уже й головы одтито.

Ото якъ ставъ быть Мазепа на Царя, то Богъ знав, що й робить. Ажъ на роздиль на церкву постагувавъ у Батурыни пушки, да бывъ. Такъ избывъ, що вже, каже Козакъ*, такъ наше войско завертилося, що пропадать да й тилько!

— Царь бидкавця: „Чы нема—каже,—въ нашому царстві такого человека, щобъ знавъ, якъ одолить Мазепу? Нехай обзываецца,—каже,—буду жаловать его.“

А одынь старый Запорожець осмылився, да й каже: „Пійду я до Царя, да й скажу, що єсть такий, Палій Семень (а первый Императоръ такий жорстокий бувъ, що тилько збрешы, то й голову зниме), да й пишовъ.“

„А чого ты,—каже*—, Козаче, прышовъ?“

— „Прышовъ,—каже.—я, Царю, порадыть тебе, що єсть у насъ такий человекъ, Семень Палій. Винъ одоліе Мазепу.“

А Царь каже: „Нема Палія, страчений.“

— „Ни, Царю, живъ, тилько на Сыбири.“

Отто послали по его пошту такую огненную, що й птыця не злетить. Прымчало до Царя: „Эй,—каже,—Палію, Палію, Семене! Отъ царство втратимъ!“

А винъ каже: „Не бійсь, колы я зайду, то ще буде по нашому.“

Ото заразъ ему йсты.

„Ни,—каже,—нехай задзвонять до службы Божон.“

Теперь,—каже,—давайте мыни коня!“

Пишовъ по стани, такъ не добере собі коня: струсиа за гриву, то такъ и впаде. „Ни,—каже,—Царю, нема въ тебе такого коня.“

А Царь розгнівався: „Якъ - то нема? Я Царь, да нема въ мене коня для тебе?“

„Нема,—каже,—Пустить мене въ Козацьке войско, то я собі выберу коня. Пійшовъ у Козацьке войско; гляне, ажъ его конемъ воду везуть. Винъ ажъ заплакавъ: „Я,—каже,—въ неволи, и кинь мій у неволи!“

Сивъ на коня, то кинь пидъ нымъ такъ якъ орелъ! „Теперь,—каже,—пойдѣмо, Царю, у Мазепыне войско, то почувешъ, що про тебе говорять.“

А Палій такий лицаръ бувъ, що не вольшебствомъ, а Ангельскимъ чыномъ воёвавъ, такий, що йздыть по чужому войску, ниhto

* Отъ котораго слышалъ это преданіе рассказчикъ.

** Царь.